

ПОЗНАНИЕТО

Тече разпит. По-точно не разпит, а предварителен разговор, почти дискусия. Заподозреният някога е завършил право, младата следователка също е юрист по образование. Но се разбират трудно. Щом той поставя под съмнение законността на нейните методи за разследване, тя изведнъж избухва и крещи, че представите му за морала и правото са се родили във "факултета на ненужните вещи".

Това е ключов епизод от известния роман на Юрий Домбровский. Нещата, които следователката определя като "ненужни", не са просто юридически норми, у Домбровский те значат много повече. Това е целият свят на духовните и нравствените ценности и героят на романа се убеждава, че те са изхвърлени като ненужни вехтории.

...Наркотиците са били познати в първобитното общество, а винопроизводството съществува от няколко хиляди години. Но само духовният вакуум на ХХ век превръща пианството и наркоманията в национално бедствие за много държави. То говори красноречиво, че човечеството преживява тежка криза - ограбва себе си, откъсва се от вечните източници, които години наред подхранват духовното му развитие.

Човекът се е вдъхновявал от други, нерелигиозни форми на вярата - вяра в хората, в науката, в прогреса, в непогрешимостта на мъдрите вождове. Но подобни форми на вярата рано или късно се оказват не нещо друго, а идолопоклонство. Те се рушат, като не рядко погребват под развалините си своите привърженици.

Само вярата във висшия смисъл на живота, във висшата цел на битието, в обективния характер на нравствените норми, с други думи, религиозната вяра е била в хода на цялата история опора на морала и източник на културно творчество. Тази вяра е и източник на познанието за добро и зло.

Разбира се, не можем да твърдим, че религиозните хора винаги живеят в съответствие с начертания пред тях идеал. Но идеалът съществува и събужда съвестта на хората. А тогава, ще попитат някои, откъде идва злото, което се върши в името на самата религия, откъде са нетърпимостта, фанатизмът, преследването на мислещите различно? Аз не мога и няма да говоря за мюсюлманите, индуистите или сикхите. Но все пак ще отбележа, че и в тяхната среда подобни край-

НАРКОТИЦИТЕ СА БИЛИ ПОЗНАТИ В ПЪРВОБИТНОТО ОБЩЕСТВО, А ВИНОПРОИЗВОДСТВОТО СЪЩЕСТВУВА ОТ НЯКОЛКО ХИЛЯДИ ГОДИНИ, НО САМО ДУХОВНИЯТ ВАКУУМ НА ХХ ВЕК ПРЕВРЪЩА ПИАНСТВОТО И НАРКОМАНИЯТА В НАЦИОНАЛНО БЕДСТВИЕ ЗА МНОГО ДЪРЖАВИ.

ности не са били продиктувани от изискванията на самата им вяра. Обратно, те са ярък пример за подмяна и неспазване на религиозните заповеди, доказателство за това, че човешките души не са били преобразени от религията. Но подобни подмени не са основата на религиозната история на Изтока. Ще напомня за търпимостта и хуманността на редица средновековни ислямски халифати, където са намидали убежище хора, гонени в Европа.

Ако говорим за нас, християните, тук работата е съвсем проста. Да вземем например въпроса за екзекуциите на еретиците, хората с друга вяра. Когато питат цар Иван Грозни как да постъпят с тях, той отговаря:

- Обърнете ги в истинската вяра.
- Доброволно?
- Да.
- А ако не се съгласят?
- Тогава удавете всички.

ЗА ДОБЪР

Различна е гледната точка на великия православен подвижник Теодор Студит. В писмо до епископ Теофил той твърди, че еретиците не само не трябва да се екзекутират, но дори не бива да им се желае зло. В същия дух се изказва св. Атанасий Александрийски, когото наричат "бащата на православията". Въпросът, кой е верен на благовестието - цар Иван Грозни или тези светци, звучи напълно риторично.

Иисус Христос посочва като най-важни двете заповеди: да обичаш Бога и да обичаш ближния. И за да не реши някой, че "ближният" е сънародник и човек с вяра като нашата, Той разказва притчата за добрия самарянин. Един юдеин, ограбен и ранен от разбойници, лежи край пътя. Покрай него минава свещеник, после служител в храма. Нито единият, нито другият му обръщат внимание. Помага му неизвестен самарянин - човек от друго племе, при това смятан за еретик. Самарянинът не пита нищо, превързва раните на непознатия, закарва го в близкия хан и плаща разноските. След като разказа притчата, Христос пита: "Кой е ближният на този човек?" "Онзи, който е проявил мило-сърдие към него" - е принуден да отговори събеседникът Му. "Иди и прави и ти същото" - казва Иисус.

"Колкото по-извисена е религията, толкова по-трудно е за човека да я усвои." Тази мисъл на Томас Елиът се отнася най-вече за християнството. Тя обяснява защо много от

християните не само отстъпват от благовестието, но и прикриват амбициите, греховете, ограничеността и егоизма си с димната завеса на “високите мотиви”. И тук при християните се проявяват черти, свойствени на всички хора, на привържениците на всички религии. И съвсем не винаги става дума за съзнателно двуличиe. Инквизиторите са смятали най-искрено екзекуциите на еретиците за “дела на вярата”. (Такъв е буквалният смисъл на думата “аутодаф”.) Нека си припомним, че фарисеите, които Христос сравнява с варосани гробници, в които има само прах и тление, смятат себе си за опора на благочестието и набожността.

И така, причината е не в самата вяра, а в нейните извращения. По-точно в “затворения”, агресивен тип религиозност, която отразява нашите страсти или носи печата на социална и нравствена закостенялост. Фактът, че такава религиозност съществува, не е изненадващ. Много по-учудващо е, че през глухия бент на човешкото несъвършенство все пак пробиват струи жива вода – откритата духовност, насочена към двете главни заповеди да обичаме Твореца и хората.

Тази духовност, която намира най-висшето си възплъщение в благовестието, не е лекомислена вяра в нова теория или абстрактна концепция. Тя е основана на живия вътрешен опит, на изпитаната среща с Отвъдното. Тази духов-

ДОКАТО НЕ РАЗБЕРЕМ, ЧЕ ЦИВИЛИЗАЦИЯТА СЕ ДВИЖИ КЪМ ПРОПАСТ, НЯМА ДА МОЖЕМ ДА СПРЕМ ПЪТЯ Ъ НАДОЛУ.

ходен смисъл на библейския разказ за Адам, който често се затъмнява от насмешки и опростени тълкувания.

Не е толкова трудно да се разбере как у човека са надделели себичността, своеволието, измамното самоутвърждаване. По думите на ап. Павел трагедията на Адам се повтаря у всеки от нас. Това е недъг, присъщ на човечеството, който може да се преодолее само чрез развитие на богоподобните черти у хората. Процесът е сложен и е изпълнен с драматизъм. В Библията нередко думата “дух” се употребява в негативен смисъл. Поради вложената у него свобода човек може да насочва своята духовност към злото. Ето защо в Пи-

О И ЗЛО

ност не унижава разума, а само показва, че рационалното познание не е безгранично. Тя допуска осмисляне на опита. Именно тя ни дава критерии, за да различаваме доброто и злото – най-висшата основа на етиката.

Предвиждам, че тези, които макар и повърхностно запознати с Библията, могат да попитат: защо тогава в нея се казва, че Творецът е забранил на човека да яде от дървото за познаване на доброто и злото? Но това дърво изобщо не символизира само нравствените понятия, които Бог сякаш е скрил от хората. В Библията “познавам” значи “владее”, а “добро и зло” е идиом, с който се означава всичко сътворено. Става дума за претенциите на човека да властва над света независимо от Бога, да се разпорежда с него както намери за добре. Включително по своя преценка да създава нравствени принципи. Това означава и желанието на първите хора “да бъдат като богове”.

Библията учи, че макар човекът да е създаден по образ и подобие на Твореца, основите на истинския живот не са заложени в самия него. Този живот трябва да бъде в свободно съгласие с божествената воля. Такъв е дълбокият непре-

санието се отделя толкова внимание на борбата между духа на користната себичност и духа на откритост към Бога и Неговия Завет. Ето защо в нея се срещат мрачни страници, които понякога плашат и отблъскват онези, които за пръв път я разгръщат. Библията е книга не само за вярата и за Бога, но и за нас, хората, и тя ни рисува с безпощадна правдивост.

Същевременно тя е книга за противостояние. Въпреки че човекът често е заявявал: “Да бъде моята воля!”, винаги се намират души, готови да чуят и да се покорят на зова на Вечността. Когато древният човек принася жертва на олтар, той често не търси истинско единение с Твореца, а само се стреми да получи Неговите дарове. Но библейските пророци решително изобличават тези опити да бъде “подкупено” небето. Жертвоприношението на убиене е кощунство, учат те. “О, човече - четем в книгата на пророк Михей, - казано ти е, що е добро и какво иска от тебе Господ: да работиш справедливо, да обичаш милосърдни дела и смирено да ходиш пред твоя Бог” (6:8). Пророците заповядват на хората да обичат Създателя от цялото си сърце и ближния както себе си.

Тези фундаментални основи на етиката са осветени, утвърдени и задълбочени в благовестието. В нравствената сфера то продължава пророците, въпреки че Христос отменя много от широко признатите в древността етически норми - например клетвата и дълга за “свещено отмъщение”. На юридическото правило за справедливостта “око за око” Той противопоставя умението да прощаваш (Шекспировият Хамлет или не знае, или не помни това). Своята заповед за висшата самоотвержена любов Христос нарича “нова”. Заветът Му: “Отречи се от себе си” е насочен против ядрото на греха – егоцентризма.

Следването на Христос формира дух, открит за небесния Отец, за хората, за цялото творение. Макар човекът да е издигнат над света, при това му е заповядано “да обработва и да пази” Божието творение. Важно е той да помни, че плътта му е създадена от “земната пръст”, че само печатът на Вечността го прави венец на творението. Не само у себе си, но и в красотата на цялата вселена човек може да види отблясъка на Твореца.

В християнството вярата и етиката са неразделни. “Вярата без дела е мъртва” – казва ап. Яков. Според известното сравнение на сирийския подвижник отец Доротей хората наподобяват радиуси на окръжност - колкото по-близо са до центъра, до Бога, толкова по-близо са и един до друг.

Но в хода на цялата история онези, които приемат християнството формално, често изопачават смисъла му. Те превръщат вестта за Божията любов в оръдие за социален и духовен натиск. Достоевски олицетворява тази тенденция в образа на Великия инквизитор, който далеч надхвърля рамките на трагичната измяна на благовестието в самия църковен двор. Великият инквизитор има много превъплъщения. Променят се само символите - кръстове, звезди, пагони, - но същността си остава.

Инквизиторът има за цел “да поправи” Христос и да утвърди живот на други принципи. Той не напразно напомня за изкушението на Христос в пустинята, където Богочовекът отхвърля пътя на Сатана, пътя на робството. А Великият инквизитор смята, че Сатана е прав, че доброто за хората се постига само чрез лъжа, корист, поробване.

Героят на Достоевски схваща правилно, че диалогът в пустинята откроява най-важния вододел между Христос и Неговия антипод. Много неща от евангелската етика се избистрят, ако я разгледаме в светлината на този разказ за трите пътя в живота, предложени от изкусителя на Христос и осъдени от Него.

Първото изкушение е: “Заповядай тези камъни да станат хлябове.” То означава, че най-важната основа трябва да бъде обещанието на материални блага. Когато ги получи, човешкият род ще постигне покой и щастие. Тази съблазън остава постоянен спътник на развитите цивилизации. Логиката е проста. Нахрани човека и той ще бъде готов на всичко. Неуморно търси все нови и нови източници на прехрана. Нека жилището и дрехите стават все по-добри и съвършени. Задоволявай потребностите... А може би това изобщо не е съблазън? И Христос не твърди, че човек може да живее без хляб. Не нахранва ли самият Той гладното множество?

Разбира се, като отговаря на Сатана с известните думи: “Не само с хляб ще живее човек”, Христос признава, че “хлябът” е необходим. Но не само той. Когато хората са обзети от всепоглъщащата гонитба за материални блага, те изпускат нещо безкрайно важно. Стават ненаситни. Тичат след призрака, който така и не им носи щастие, пълнота на живота. Безизходицата, която измъчва много хора в съвременния свят, е красноречиво доказателство за това.

На истинското християнство е чужда едностранната духовност. То учи, че любовта към ближния изисква грижа

ЗА ПОДОБЕН ПОВРАТ Е НЕЖНО ВСИЧКИ ДА СЕ ВСЛУШАТ В ПРОРОЧЕСКИЯ ГЛАС НА ВЯРАТА, А ИМА МНОГО ХОРА, КОИТО НЕ ЖЕЛАЯТ ИЛИ НЕ МОГАТ ДА ГО ЧУЯТ. КОГАТО В БОЛНИЯ ОРГАНИЗЪМ ИМА ЗДРАВИ УЧАСТЪЦИ, ТЕ МОГАТ ДА ПОВЛИЯТ ЦЕЛИТЕЛНО ВЪРХУ ЦЯЛОТО ТЯЛО.

и за материалните му нужди. Един от християнските мистици казва: “Ако ти, докато съзерцаваш тайната на Всевишния, си се възнесъл на “седмото небе”, а до теб има човек, който се нуждае от храна, слез от “седмото небе” и го нахрани.” Във всички времена църковните общини и манастири са се грижели за “хляба”, проявявали са практическо милосърдие. И днес борбата с нищетата и глада в света е свещен дълг на християните.

Героинята на френската съпротива монахиня Мария, която посвещава всичките си сили, за да помага на нещастните, и калкутската подвижница Майка Тереза са само най-известните примери за този вид служение. Но то се подхранва от духовни източници. Носи любов, проникната от вяра. Помни, че човекът се нуждае и от другия, небесния хляб.

Съблазънта е в абсолютизацията на материалното, когато човекът, както казва Николай Бердяев, търси не смисъла, а само благата на живота. Възмездие за това са консуматорството, ръстът на егоизма, притъпяването на чувствата, опустошеността. Към искането за “хляб” се добавя изискването за “зрелища”, с които се подменя духовността. Практически “материализмът” поражда неудовлетвореност, която на свой ред изисква запълване на празнотата. Сферата на “зрелищата” непрекъснато се разширява. И този процес няма край. А после идва времето на безумството, наркотиците, разлагането. Такава е отплатата за задушаването на висшето начало у човека. Едва ли създателите на различните утопии са я предвиждали...

Християнската аскеза изхожда от ценности, непознати за Великия инквизитор. Тя е насочена към развитие на духовното ядро у човека, което не е възможно без контрол над неговите инстинкти. Като ги укротява, тя укрепва онези начала у него, които го отличават от животните. “Общото правило на физическия пост – казва Владимир Соловьев - е не давай храна на своята чувственост, слагай граница пред онова убийство и самоубийство, към което неизбежно води гонитбата на материални удоволствия, очистивай и прераждай собствената си телесност.” Това, разбира се, не значи, че благовестието осъжда или унижава “плътта”. Повтарям, Христос не казва, че на човека не е нужен “хляб”. Той дори включва думите за хляба в молитвата “Отче наш”. Но като осветява плътта, природата, материалния аспект на живота, християнството недвусмислено подчертава превъзходството на висшето духовно начало. Тялото се нуждае от “хляба”, духът – от Божието Слово. Преситеността потиска духа. Съсредоточеността само върху храната и облеклото води до отказ от истинското достойнство на човека като богоподобно създание.

Във второто изкушение Сатана предлага на Христос да привлече хората чрез властта Си над природните закони. И силата на лъжата отново е в това, че тя съдържа частична, изопачена истина. Библията учи, че човек е призван да “владее” природата. Но когато тази власт става самоцел, когато се осъществява единствено заради утвърждаването на човека, без да е съпроводена от духовно усъвършенстване,

НАД СВЕТА ВЕЧЕ СВЕТАТ ТРЕВОЖНИ ЗНАЦИ. ОБРЪЧЪТ СЕ ЗАТЯГА И ВЪПРОСЪТ Е: ШЕ НАМЕРЯТ ЛИ ХОРАТА СИЛИ ЗА ПОКАЯНИЕ, ШЕ РАЗБЕРАТ ЛИ СМИСЪЛА НА ЗНАМЕНИЯТА, ШЕ ЧУЯТ ЛИ ГЛАСА НА ПРОРОЦИТЕ?

тя става разрушителна. Тогава човекът става насилник над природата, а тя на свой ред отмъщава за себе си.

Техническата цивилизация започва от задачата животът да стане по-удобен, да се създаде бит, по-достоеен за човека, но свършва като заплаха за самото съществуване на хората, за живота и за планетата. Средствата се превръщат в цел. Хората стават придатък на мъртвата “еволуция на машините”, която заплашва с тотална дехуманизация.

В разказа на Рей Бредбъри “Ласкав дъжд” виждаме един свръхблагоустроен дом, където услужливите механизми очакват домакините. Но самите домакини вече ги няма. Те са изчезнали, загинали са, удушени от изкуствения свят, който са предназначили за себе си. Преди само фантастите говорят за бунта на роботите. Днес знаем, че този бунт вече е започнал. След като загърбва духовните си цели, човек губи контрол и над силите на природата, които се е надявал да подчини.

Техниката е начинът, по който човек се приспособява към околната среда. Павел Флоренски я нарича “органопроекция”. Според него с помощта на техниката хората се снабдяват с липсващите им органи: за да летят, да се движат бързо, да виждат далече, да пренасят тежки товари или дори обекти. Но когато в живота на човека основното място започнат да заема функциите, свързани с неговото приспособяване, той фактически се устремява назад, към царството на животните и растенията. Техниката сама по себе си е неутрална, но се оказва троянски кон, който крие в себе си източник на гибел.

Третото изкушение е свързано с друга форма на насилие - властта на човек над човека. Сатана предлага на Христос да тръгне по пътя на “царствата на този свят”, на диктаторите и тираните, които са карали хората да ги обожествяват. Но Христос отхвърля пътя на насилието.

ПЪТЯТ НА ПОЗНАВАНЕТО НА ДОБРОТО И ЗЛОТО
Е ПОСОЧЕН И ЧОВЕК САМ ТРЯБВА ДА ПЛАЩА, АКО
ИЗБЕРЕ ИЗМАМНИ ПЪТИЩА.

Богopodobието на човека се проявява в дара на свободата. Личната свобода. Духовното оформяне е едновременно и развитие на свободата у човека. Ето защо и самото благовестие на Христос му оставя право на избор, не му натрапва истината. Той трябва да я приеме чрез своята свободна воля.

Властта, принудата, правото на по-силния ръководят животинския свят. Съблазънта да отстъпим на тези биологични закони означава регрес, връщане от човешкото към животинското.

“Царете на езичниците господарстват над тях, а ония, които ги владеят, благодетели се наричат; а вие недейте тъй: но по-големият между вас да бъде като по-малкия, и който началствува, да бъде като оня, който слугува” (Лука 22:25-26) – казва Христос на учениците Си. В Неговата Църква трябва да има една власт – на любовта и служението.

Но Великият инквизитор смята този завет за наивна заблуда. Той е циничен реалист. Презира хората и иска да ги спаси от тях самите насила, като ги поробва уж за тяхно добро. И неговият замисъл е осъществен: през средните векове – от църковни и светски служители, а в наши дни – в различни варианти на огромното пространство от Мадрид до Пекин. Почти всичко е така, както го е замислил Инквизиторът. Само в едно е сгрешил. Светът не е станал пощастлив. Обратно, все повече тъне в море от безброй бедствия, стига почти до агония. Опитът “да се усъвършенства подвигът на Христос” се оказва пълен провал.

В тези три изкушения се съдържа предупреждение за човешкия род. И напразно пред лицето на катастрофите през XX век много хора питат: “Как Бог допуска това?” Да, допуска, допуска нашата свобода, но не ни оставя в мрака на незнанието. Пътят на познаването на доброто и злото е посочен. И човек сам трябва да плаща, ако избере измамни пътища.

Докато не разберем, че цивилизацията се движи към пропаст, няма да можем да спрем пътя ѝ надолу.

В Библията се разказва как вавилонският цар Валтазар вижда на стената тайнствени знаци. Той пирува, уверен, че престолът му е непоклатим повече от всякога. И само пророкът може да му обясни смисъла на огнените думи: царството на Валтазар е обречено. Но тиранът продължава да пирува. През същата нощ в столицата нахлуват врагове и Валтазар е убит.

Тази история напомня сегашната ситуация. Над света вече светят тревожни знаци. Обръчът се затяга.

Въпросът е: ще намерят ли хората сили за покаяние, ще разберат ли смисъла на знаменията, ще чуят ли гласа на пророците? И ако това стане, от тях ще се изисква не само вяра, но и действие.

Разбира се, тук може се възрази: за подобен поврат е нужно всички да се вслушат в пророческия глас на вярата, а има много хора, които не желаят или не са в състояние да го чуят. Няма съмнение. Но когато в болния организъм има здрави участъци, те могат да повлияят целително върху цялото тяло. Нека си спомним, че Христос сравнява Божието царство, истинския живот, с квас, който действа бавно и постепенно. Ето защо дори за тези, които са далече от благата вест на християнството или изобщо от вярата във Върховния източник на различаването между добро и зло, развитието на “огнищата” на духа, макар и незабележими, няма да остане без благотворни последици.

“И светлината в мрака свети, и мракът я не обзе” – четем в Евангелието. Тази светлина утвърждава достойнството на човека. Говори за радостта от любовта, от доброволното служение на ближния, от себеотдаването. Тя отваря пред човека хоризонтите на безсмъртието. Озарява труда, познанието, творчеството, изпълва красотата на света с вечен смисъл. Помага да се разкрият духовните дарби у човека. Тя ни зове да не бъдем жалка пародия, а истински образ и подобие на Твореца.

Във всяка епоха духът на благовестието, който живее в Църквата, като се освобождава от гнета на историческите и психологическите изкривявания, остава пътеводна звезда, която грее сред тъмните облаци.

Историята има смисъл и аз вярвам, че в нея няма да угасне живият огън на доброто и правдата. Това има предвид и Александър Солженицин, когато ни напомня древната мисъл за праведниците, на които се крепи земята. С целия си живот те отвръщат на призива на тайнствената Светлина и така не позволяват на света да потъне в тъмната нощ.

Винаги ги е имало. Има ги. И ще ги има.

А това значи, че за нас още има надежда.

Александър Мен

